

Krzysztof H. WOJCIECHOWSKI

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Instytut Nauk o Ziemi

Lublin, Polska

e-mail: krzysztof.wojciechowski15@neostrada.pl

DOŚWIADCZANIE KRAJOBRAZU JAKO KONCEPCJA NAUKOWA J. G. GRANÖ

Teorię „czystej geografii” Johanna G. Granö oraz ściśle z nią związaną koncepcję istoty krajobrazu i roli jego analizy i oceny należy rozpatrywać na tle kontekstu historycznego okresu jej powstawania (lata dwudzieste XX w.) i kontekstu drogi życiowej Autora oraz jego kariery akademickiej. Podjęcie wyzwania stworzenia własnej, oryginalnej koncepcji istoty i zakresu badań geograficznych, teorii regionalizacji geograficznej i wreszcie teorii badań krajobrazowych i ich roli w geografii poprzedziły bardzo szczególne doświadczenia osobiste życia w warunkach egzotycznych dla Europejczyka, a także praktyka długoletnich geograficznych badań terenowych.

Johannes Gabriel Granö urodził się w zachodniej Finlandii, w Lapua 14 marca 1882 r. jako syn pastora. W latach 1885-1891 rodzina Granö zamieszkiwała w Omsku, na Syberii, gdzie ojciec Johanna objął stanowisko pastora – misjonarza, opiekuna zamieszkałych na Syberii zesłańców i osadników fińskich. Johannes G. Granö zdał w Finlandii maturę i wstąpił na Uniwersytet w Helsinkach w 1900 r., studia ukończył w 1906 r., zaś stopień doktora uzyskał w roku 1911. Od 1902 r. zatrudniony jako asystent, został docentem w 1911 r. W trakcie studiów i pracy na Uniwersytecie w Helsinkach regularnie wyjeżdżał latem na Syberię, odwiedzając ojca, który kontynuował pracę misyjną w latach 1902-1913. Podczas tych odwiedzin rozpoczął badania geograficzne różnych regionów Syberii i Mongolii, które kontynuował do 1916 r. Zadziwiający był zakres tych badań, obejmujących problemy z zakresu geografii człowieka, archeologii, biogeografii i wreszcie geomorfologii, w szczególności problemów morfogenezy glacialnej Ałtaju. Pierwsze publikacje wyników tych badań powstały jeszcze w trakcie studiów J. G. Granö, kolejne syntezы powstawały w ciągu następnych kilkudziesięciu lat, zaś wykonane w trakcie badań

terenowych fotografie służyły autorowi jako ilustracje, także później, w wielu publikacjach teoretycznych.

W trakcie, gdy – pracując na Uniwersytecie w Helsinkach, już jako docent – opracowywał kolejne syntezy koncepcji glacialnej morfogenezy Ałtaju otrzymał propozycję zorganizowania i objęcia katedry geografii oraz zorganizowania studiów geograficznych na Uniwersytecie w Dorpacie (Tartu) w Estonii, która właśnie uzyskała niepodległość.

J.G. Granö przyjął tę propozycję podejmując jednocześnie bardzo poważne wyzwanie – stworzenie systemu nauczania geografii, w szczególności geografii kraju ojczystego, od podstaw, od koncepcji ogólnej geografii jako nauki i koncepcji nauczania geografii. To zadanie wymagało kompleksowego przepracowania teoretycznych podstaw geografii, a Granö w tym zakresie przyjął całkowicie oryginalną, własną koncepcję teorii i metodologii, pozostającą w znacznym stopniu w opozycji do poglądów współcześnie powszechnie przyjmowanych, w szczególności w środowisku fińskich geografów.

Publikując, w latach dwudziestych, kolejne pozycje poświęcone teorii geografii, geografii regionalnej Estonii i Finlandii oraz krajobrazom tych krajów bardzo wyraźnie – często polemizując z poglądami odmiennymi – bronił koncepcji geografii jako zintegrowanej nauki (nie kompleksu nauk), nauki, która posiada własny obiekt badań i właściwe sobie metody badań. W szczególności Granö postulował, aby obiektem badań geograficznych było środowisko w postaci odbieranej przez człowieka zmysłami, a rezultaty badań ujmujących cechy środowiska winny służyć określaniu cech i granic regionów geograficznych. Uważał, że uogólnione, syntetyczne ujęcie materiałów uzyskanych dzięki badaniom winno mieć postać geografii krajobrazów, a wynikiem integracji tych badań winna być wiedza regionalna. Ta oryginalna, nowa koncepcja programu badań geograficznych została nie tylko przedstawiona w kilku kolejnych publikacjach (głównie w języku estońskim i fińskim) lecz, co szczególnie cenne, zastosowana praktycznie w publikacjach dotyczących krajobrazów Estonii i Finlandii oraz podziału regionalnego tych krajów. Nowa koncepcja geografii uzyskała pełną postać w najbardziej znanej, a zarazem budzącej największe kontrowersje, pracy J.G. Granö, opublikowanej po jego powrocie do Finlandii, gdzie objął katedrę geografii na Uniwersytecie w Turku. Opracowanie, zatytułowane „Die Reine Geographie” opublikowane zostało najpierw w języku niemieckim w organie Fińskiego Towarzystwa Geograficznego „Acta Geographica” w 1929 r. (Granö, 1929), a następnie w języku fińskim („Puhdas maantiede”) w 1930 r. (Granö, 1997).

W „Czystej Geografii” krajobraz jako centralna koncepcja geografii w ujęciu Granö pojawia się jako podstawowy obiekt badań, których aparat pojęciowy (wraz

z bardzo wysublimowaną terminologią, po części tworzoną przez Granö na bazie ludowych, fińskich źródłosłów) i metodologię badań należało utworzyć od podstaw. Dopiero wyniki badań jednostek krajobrazowych (krajobrazów) mogły stanowić podstawę większych syntez regionalnych, syntez, które były w zasadzie celem nadrzędnym całego cyklu badawczego. Krajobraz jest jednak obiektem badań, które są właściwe jedynie geografii (Granö, Paasi, 1997, str. 20).

Definicja krajobrazu Granö, cały układ pojęć związanych z krajobrazem jest pochodną podstawowego twierdzenia, że przedmiotem badań geograficznych jest postrzegane przez człowieka środowisko. Z koncepcją percepcji środowiska Granö wiąże się jednak konieczność rozbicia obszaru postrzeganego na najbliższe otoczenie i krajobraz. To najbliższe otoczenie ograniczające się do obszaru, w którym rozróżniamy i oceniamy rzeczywiste odległości i kolory, który właśnie odbieramy wszystkimi zmysłami, jest miejscem, w którym człowiek żyje. Ono dostarcza kontekstu percepcji krajobrazu (Granö, Paasi, 1997, str. 18). Krajobraz zatem, doświadczany, lecz nie odbierany przez wszystkie zmysły to „postrzegane dalsze otoczenie”.

Odmiennosc koncepcji Granö od wszystkich mu współczesnych wyraża się głównie tym, że u podstaw wyróżniania obiektów badań geograficznych stawia on jednostkowe „zjawiska” (phenomena), wyróżnione na podstawie sposobu ich odbioru przez zmysły. Te zjawiska mogą być klasyfikowane jako topologiczne (dające się określić w przestrzeni) odbierane jako jakości – wizualne, słyszalne, wyczuwane węchem lub dotykiem, lub policzalne (mieralne) oraz zjawiska zachodzące w czasie (też określane ilościowo i jakościowo). Dopiero pewna, określona kombinacja zjawisk może dać pojęcie o „obiekciech” jako przedmiocie badań.

Zadziwiająca jest klasyfikacja zjawisk, stworzona przez Granö. Jej schemat przedstawia się następująco (Granö, Paasi, 1997, str. 11):

A. Zjawiska topologiczne (istniejące)

I. Zjawiska jakościowe

a. Zjawiska ogólne: rozmieszczenie (ugrupowania przestrzenne)

b. Zjawiska specyficzne

1. Zjawiska wizualne

2. Zjawiska słuchowe (dźwięki)

3. Zjawiska węchowe (zapachy)

4. Zjawiska dotykowe: ciepło, wilgotność, odporność na nacisk itp.

II. Zjawiska ilościowe

a. Zjawiska ogólne: odległości (interwał przestrzenny)

b. Zjawiska specyficzne

1. Rozmiar (wymiary przestrzenne)

2. Natężenie (intensywność)

B. Zjawiska chronologiczne (wydarzające się)

I. Zjawiska jakościowe

a. Zjawiska ogólne: rytm (ugrupowania w czasie)

b. Zjawiska wyspecjalizowane

1. Ruch

2. Zmiana

II. Zjawiska ilościowe

a. Zjawiska ogólne: okres (interwał czasowy)

b. Zjawiska specyficzne

1. Trwanie (rozciągłość czasowa)

2. Prędkość

Postrzegane zjawiska dają możliwość określenia cech i wzajemnego położenia obiektów w przestrzeni, jednakowoż, zgodnie z koncepcją Granö, to właśnie postrzegane subiektywnie środowisko (Autor używa tego terminu) jest przedmiotem badań geograficznych. Co więcej, zjawiska jakościowe, odniesione do postrzeganych obiektów winny badaczowi dostarczać informacji dotyczącej „wartości geograficznej” każdego z obiektów, a projekcja równych wartości zjawisk jakościowych na mapę umożliwi wykreślenie „izoplek zjawiskowych”, także dla zjawisk zmiennych nie tylko w przestrzeni, ale i w czasie (próbki takich, bardzo osobliwych ujęć kartograficznych zjawisk akustycznych, kolorystyki krajobrazu, oświetlenia, wilgotności, a wreszcie elementów mobilnych w krajobrazie zamieszczone są w tekście pracy). Te zabiegi z kolei umożliwiają określenie, które ze zjawisk i obiektów mogą być uznane za reprezentatywne i charakterystyczne dla badanego regionu. Tak więc, w ujęciu Granö dedukcyjna analiza wzajemnych powiązań elementów środowiska musi być następstwem obserwacji wizualnego układu postrzeganego przez geografa, a wydzielane obiekty (krajobrazy, a następnie regiony) są bezpośrednią pochodną sposobu ich postrzegania.

Bardzo szczegółowo i klarownie opisana metodologia badań krajobrazowych, która do dziś może stanowić nieoceniony wzorzec metodologiczny, oryginalna i pionierska metoda kartograficznego ujmowania wszystkich badanych obiektów (włącznie z kartowaniem zjawisk dźwiękowych) pomimo popularności w bliskim Autorowi środowisku akademickim nie była akceptowana w ówczesnym kręgu europejskich geografów ze względu na wagę jaką przypisywał „subiektywnemu” sposobowi percepcji.

Idee i koncepcje badań geograficznych propagowane przez Granö, choć budzące żywe zainteresowanie i dyskutowane nawet na Kongresach Międzynarodowej Unii Geograficznej (w Warszawie w 1934 i w Amsterdamie w 1938), nie znajdowały zwolenników poza Skandynawią. Po części mogło to być spowodowane znaczną

i do dziś powszechną akceptacją innych, wybitnych osiągnięć naukowych J. G. Granö, który pełniąc przez długie lata wiele odpowiedzialnych i zaszczytnych funkcji na uniwersytetach w Turku i Helsinkach publikował kolejne prace dotyczące teorii regionów, a przede wszystkim regionalizacji geograficznej Finlandii (redagował też Atlas Finlandii). Wykorzystując materiały zebrane w Mongolii i na Syberii wiele prac poświęcił także tym regionom.

W świetle współczesnych opinii, wyrażonych m.in. przez tak wybitnych teoretyków geografii jak A. Buttimer i T. Hagerstrand, podkreślać należy, że to Granö uznał krajobraz za podstawowy obiekt badań, tworząc także od podstaw teorię badań geograficznych (w założeniu geografii regionalnej). Przewidział też praktyczne znaczenie badań geograficzno-krajobrazowych dla planowania. Wyraźnie różna od ówczesnie prezentowanych w głównym nurcie rozwoju geografii teoria krajobrazu stworzona przez J. Granö mieściła się w całokształcie jego koncepcji roli i pozycji geografii w systemie nauk (Granö, 2003), co wynika dosyć wyraźnie z mniej niż „Reine Geographie” dotychczas znanych prac. Zadziwiające odrodzenie jej popularności we współczesnym piśmiennictwie geograficznym zawdzięczać należy spektakularnemu powrotowi koncepcji znaczenia krajobrazu jako obiektu badań i przedmiotu zainteresowania wielu dziedzin zastosowań nauk przyrodniczych i społecznych.

LITERATURA

- Granö J. G., 1929: *Reine Geographie. Eine methodologische studie beleuchtet mit beispielen aus Finland und Estland.* Acta Geographica, 2. Helsinki.
- Granö O., Paasi A. (ed) 1997: *Johannes Gabriel Granö – Pure Geography.* Translated by Malcolm Hicks. Originally published as *Reine Geographie* in Acta Geographica, vol. 2, 1929. The Johns Hopkins University Press, London
- Granö O. (ed), 2003: *Origin of Landscape Science – J. G. Granö and a New Pure Geography for a New State.* Turun Yliopiston Maantieteen Julkaisuja No. 167. The Turku University Foundation.

SUMMARY

EXPERIENCE OF LANDSCAPE AS J.G.GRANÖ'S SCIENTIFIC CONCEPT

It seems necessary to consider the J.G.Granö "Pure geography" theory and connected with this theory the concepts of the essence of the landscape, its analysis and evaluation role on the foreground of the historical context of its formulation period (the twenties of the 20th century) and the context of the Authors biography including his academic career. The amazing revival of its popularity in contemporary geographic literature might be connected with the spectacular resumption of the significance of landscape as an object of studies and interest of numerous branches of applied research, both social and natural .

In the light of the contemporary opinions, expressed recently by so eminent theoreticians of geography as Ann Buttimer and Thorsten Hagerstrand, landscape was recognized by J.G. Granö as a basic object of geographical research (initially of regional geography). Theory of the landscape invented by J.G.Granö, explicitly different in relation to others then presented, fitted to his overall concept of the role and position of geography in the system of scientific research (which could be learned from his works less known than "Reine Geographie").

In J.G. Granö formulation the landscape appears as central concept of geographical research. Its notional system and research methodology have to be invented from the beginning (together with very sophisticated terminology, coined by J.G.Granö on the basis of the Finnish language folk expressions) . According to his concept only landscape units (landscapes) studies results could serve as a basis for larger regional synthesis , these synthesis which formed the superior purpose of the whole research cycle. Nevertheless the landscape has to be treated as a research object proper only for geography.

J.G. Granö's landscape definition, the whole system of notions connected with landscape appear in his theory as derivative from the basic statement that the real environment perceived by men form the basic object of the geographical research. However, the J.G. Granö's concept contains the necessity to subdivide perceived environment into "proximity" and "landscape". This "proximity", limited to the area perceived with all senses, where real distances and colors could be distinguished, forms our intimate world, and in its context we perceive the whole geographical environment, and with it the landscape. Landscape then, experienced, but

not perceived by all human senses can be identified as field of vision or "distant environment".

The dissimilarity of the J.G.Granö concept in relation to practically all contemporaneous is expressed mainly by the approach posing as the basis of geographical research elementary phenomena recognized and perceived by senses. "A landscape thus defined corresponds to the whole perceived environment, not only as a perceived entity , but also , and mainly , as an "experiential environment" (p.22). The total image of the environment, containing studied objects is obtained by examination of its features perceived by human senses, called then "phenomena". These phenomena could be classified as "Topological" (existent) and Chronological (occurrent), in both cases "Qualitative" and "Quantitative".

The methodology of landscape research described in details with excellent clarity and logic till to day could by recognized as an priceless model , original and pioneer method for cartographic representation of studied landscape features (together with mapping of the auditory phenomena) in spite of its popularity in academic circles closer to the Author did not gain acceptance in contemporaneous European geography, perhaps due to the importance in his theories of the "subjective" way of the landscape perception.

Actually growing interest in abandoned long ago Granö theories shows its real value, as precious element of the landscape theory and methodology of its study.